

Prof. Dr. Mehmet Özmen
Armağanı

Editörler

Nurettin Demir - Faruk Yıldırım

Adana 2014

Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı

Editörler: Nurettin Demir - Faruk Yıldırım

© Bu kitapta basılan makalelerin yayın hakları yazarlarına aittir.
Makaleler, yazarlarının izni olmadan basılı veya elektronik
olarak çoğaltılamaz, başka dile çevrilemez.

ISBN: 978-975-487-196-8

Kapak Tasarım: Emine Ağırbaş

Baskı: Çukurova Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü

İsteme Adresi: Çukurova Üniversitesi

Basın ve Halkla İlişkiler Bürosu

Balcalı/ADANA

Mail: basin-halk@cu.edu.tr

Tel. : 0 322 338 71 14

***Ferec ba'd eş-şidde, Behcetü'l Hadâyık ve Kısas-ı Enbiya* Temelinde Eski Anadolu Türkçesinin Sözcük Varlığına Katkıları: II**

Emine Yılmaz, Hacettepe Üniversitesi

0. Giriş

Türkiye Türkçesinin tarihsel sözcük varlığı açısından özel, eski ve zengin verilere sahip olan *Kısas-ı enbiya* (=KE), *Ferec ba'd eş-şidde* (=FBS) ve *Behcetü'l hadâyık* (=BH) metinleri üzerinde, bu açıdan yapmayı planladığımız değerlendirme ile ilgili ilk sonuçlar, "*Ferec ba'd eş-şidde, Behcetü'l hadâyık ve Kısas-ı enbiya* Temelinde Eski Anadolu Türkçesinin Sözcük Varlığına Katkıları, I" adıyla, Éva Ágnes Csató armağanında yayımlanmıştı (Yılmaz 2014: 469-479). Dizinin bu ilk makalesinde, *dürin*- "işitilmek, duyulmak", *ağman, ağmam* "kusur, hata", *görekle-*, *görekleyü* *ko-* "kilitlemek", *uğum, uğım* "huy?", *sivilcü* "çocuk", *kelle-* "diklenmek, karşı durmak", *dik-direş ol-* "karşı durmak, diklenmek", *aşa-* "yemek", *dumuş-* "somurtmak", *emit-* "eğilmek, yönelmek, meyletmek" sözcükleri, ses, biçim, anlam, köken açılarından taşıdıkları farklı özelliklerle değerlendirilmişti.

Bu makalede, tarihsel ve çağdaş kaynaklarda, köken açısından farklı olmakla birlikte, ses ve anlam açısından karışmış görünen *kiçig*, *küçük*, *köşek*, *gücük*, *güdük*, *küt* vb. sözcükler, KE, FBS ve BH yazmalarının tanıklıklarından yola çıkılarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Yazmalar

İlk makalede olduğu gibi, bu yayında da FBS'nin üç (Budapeşte nüshası 1401, Hazai-Tietze; İstanbul-Hamidiye nüshası 1492, Koç; İstanbul-Fatih nüshası, Kavruk-Çaldak-Yoldaş), KE'nin bir (Türk Dil Kurumu nüshası, 14. yüzyıl başı) ve BH'nin bir (Bursa nüshası, 13. yüzyılın son çeyreği) nüshası kullanılmıştır (Söz konusu metinler ilk makalede ayrıntılı olarak değerlendirilmişti. Ayrıca bu metinlerle ilgili yayınlar için kaynakçaya bakılabilir).

2. Değerlendirme

FBŞ'nin yukarıda söz edilmiş olan üç nüshasından alınmış aşağıdaki üç paralel bölümün ilk cümlesinde *kiçi*, diğer cümlelerde ise *gücük* veya *küçük* okunan bir sözcük geçer:

Andan *kiçileri* eyitdi: “*Gücükmedi?*” dedi...*Gücükligine* hüküm eden eyitdi:... Kuyruğı olsa, elbette salınub dağılsa gerekidi. Andan dedüm-ki *gücükdür*” dedi. (FBŞ, Hazai-Tietze 371: 123a/16, 372: 123b/4)

Andan *kiçileri* eyitdi: “*Deveñ küçük midür?*” didi... *Küçükligine* hüküm iden eyitdi:... kuyruğı olsa elbette taşılssa gerek idi. Andan hüküm itdüm ki *küçükdür.*” didi. (FBŞ, Koç 237: 105a/19, 105b/1).

Andan *kiçileri* eyitdi: “*Deveñ küçük midü?*” didi... Türkmen “*Hee.*” didi. *Küçükligine* hüküm iden eyitdi:... Kuyruğı olsa elbette taşılssa gerek-idi. Andan hüküm itdüm ki *küçükdür.*” didi. (FBŞ, Kavruk-Çaldak-Yoldaş 22: 105a/19, 105b/1).

kiçi biçiminde yazılan sözcüğün anlamının “*küçük*” olduğu açıktır, ayrıca, metinlerin eskiliği dikkate alındığında dar-düz ünlülü olması da beklenen durumdur. Sözcüğün Eski Türkçe *kiçi*, *kiçig* ve Macarcadaki *kicsiny* biçimleri (Róna-Tas, Berta 2011) de düz-dar ünlünün birincilliğini gösterir. Ancak yuvarlak ünlülü diğer sözcük, aslında köken ve anlam olarak farklı olduğu halde EAT metinlerinde sık sık *kiçi* ile karıştığı gözlenmektedir.

Kavruk-Çaldak-Yoldaş yayımında sözlük bulunmadığı için yayımcıların, *küçük* biçimini nasıl anlamlandırdığını bilmiyoruz. Ancak Koç yayımında *küçük* okunan bu sözcük, *kiçi*'nin bir varyantı olarak anlamlandırılmıştır. Hazai-Tietze yayımının da sözlüğü bulunmamakla birlikte, Tietze'nin, 2009'da yayımlanmış olan *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*'nin ikinci cildinde, *gücek/güçük* maddesi altında bu örnek yer alır ve sözcüğün anlamı “kuyruksuz hayvan” olarak verilir. Metinde de zaten devenin kuyruğu olup olmadığı tartışılmaktadır.

Aslında Doerfer daha 1967'de, çağdaş Türk dillerinin her iki sözcüğü ses olarak kesin biçimde ayırdığını belirtmişti: Trkm. *kiçi-gücük*; Özb. *kiçik-kuçuk*; YUyg. *kiçik-küçük* vb. (s. 628 vd.). Yine Doerfer'in, aynı yerde, Türkiye Türkçesi için vermiş olduğu *küçük-küçük* biçimleri, karışmanın özellikle Anadolu sahasına ait olduğunu da açıkça gösterir.

EAT'nin en eski metinlerinde, “*küçük*” anlamlı sözcüğün, büyük ölçüde dar-düz ünlülü olduğu görülür: BH *kiçi* (tek biçim), KE *giçi*, *giçik* (çoğunlukla). Eski metinlerdeki yuvarlak ünlülü biçimler çoğunlukla küçültme ekli biçimlerdir ve buradaki yuvarlaklaşmanın ve ünsüz ikizleşmesinin nedeni açıktır: FBŞ *küçük* (Hazai-Tietze 181a/02), FBŞ *küçük* (Koç 31a/11). Bahşayış Lügati *güççük* (Turan 2001).

En azından fonetik biçiminde küçültme ekinin izine rastlanmayan yuvarlak ünlülü biçimler de, en eski metinlerden bu yana, az sayıda da olsa görünmektedir. KE *güçük* “küçük” (sadece iki örnek), FBŞ *küçük* (Hazai-Tietze 217a/07, sadece iki örnek). Bu örneklerdeki yuvarlaklaşma için literatürde farklı açıklamalar bulunur. Clauson, sözlüğünde, Osmanlıca *küçük* biçiminin açıkça Farsça *kūçak* “küçük” ile bağlantılı olduğunu, sondaki -k sesinin başka türlü açıklanamayacağını söyler (1972: 741). Doerfer, Clauson’dan da önce bu olasılığı değerlendirmiş ve daha 11. yüzyılda Türkçede *kiçig*, Farsçada *kūçak* biçiminin bulunduğunu ve bu nedenle sözcüğün Türkçede Farsça bir alıntı olamayacağını belirtmiştir. Doerfer’e göre yuvarlaklaşmanın ve sözsonu -k sesinin nedeni *büyük* sözcüğüne olan örneksemedir (1967: 628).

Burada, FBŞ gibi eski bir yazmanın tanıklığına dayanarak, *kiçi* “küçük” sözcüğündeki yuvarlaklaşmanın, ses ve anlamca kendisine yakın ama köken olarak farklı *güçük* “kuyruksuz hayvan” sözcüğüyle ilişkili olduğu düşünülebilir. *güçük* “kuyruksuz hayvan” sözcüğü, en azından şimdilik, Eski Türkçe dönemi kaynaklarında belgelenememiştir. En eski veriler Orta Türkçe dönemine aittir:

FBŞ *gücek/güçük* “kuyruksuz hayvan” (Hazai-Tietze, Koç 14. yüzyıl sonu)

Kur’an Tercümesi *güçük* “zürriyetsiz, ebter” (Topaloğlu 1978, 15. yüzyıl başı)

Tarama Sözlüğü’ndeki en eski veri 14. yüzyıla aittir. Bu sözlükte yer alan *güçük I* “kısır” ve *güçük II* “Şubat ayı” maddeleri birleştirilmelidir. Şubat ayına verilen bu adın, kısalığından kaynaklandığı açıktır.

Doğu Orta Türkçesine ait veriler genellikle *Kitâbü’l-İdrâk*’tendir (14. yüzyıl): *küçük* “kuyruğu kesik köpek” (Toparlı vd. 2007)

Ancak *Kitâbü’l-İdrâk*’teki, -c- yerine -g- sesi taşıyan *güdük I* “kesik, kırık, ucu çomak gibi kalmış”, *güdük II* “kuyruğu kesik köpek”, *güdük III* “kuyruksuz tavuk” biçimleri de başka bir karışmaya işaret ederler. Bu konuya aşağıda dönülecektir.

On üçüncü yüzyıla ait, bir başka Kıpçak sahası eserinde (*Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî*) bulunan *küçük* “köpek yavrusu” (Toparlı vd. 2007) verisi de büyük olasılıkla aynı gruba aittir.

Derleme Sözlüğü’nde de (=DS) *güçük*, *gücek*, *gucuk*, *gücek*, *güçük* gibi farklı ses yapılarını ve tarihsel metinlerdeki “kuyruksuz hayvan; tüyü dökülmüş uyuz köpek; kısa, bodur, gelişmemiş; Şubat” anlamlarını bir araya toplayan örnekler bulunur. Verilerin, yukarıda da değinilen -g-’li biçimleri de vardır. *güdük* vb. -d-’li biçimler de *güçük* vb. biçimlerle karışmış görünüyor. Her iki sözcük arasında, *güçük* ve *küçük* arasında olduğu gibi bir ses ve anlam yakınlığı vardır. Tarihsel metinlerde bu sözcükleri ayırmak çok zor görünüyor. Tietze’nin sözlüğünde üç ayrı *güdük* vardır:

güdük I “küt”. Tietze bunu Eski Türkçe **küdük*’ten getirir ama kendisinin de Clauson’a dayanarak (1972) belirttiği gibi, bu sözcüğün Eski Türkçede belirlenen tek anlamı “iş güç”tür. Sözcüğün *küt* “kısa, sivri olmayan” verisiyle ilişkisi de açık değildir. Çünkü tarihsel kaynaklar, Çağdaş Türkiye Türkçesindeki *küt* ve *güdük* verilerinin ilişkisini açıklayamazlar. Eski Türkçede *küt* sözcüğü belgelenememiştir. En eski verilerden biri *El İdrâk Haşiyesi*’ndeki *küt* “ayağı düşük, kesik, kırık, basamaz, topal” (Toparlı vd. 2007) biçimidir. TS’de *küt* sözcüğü bulunmaz ancak *küt olmak* “kötürüm olmak, elden ayaktan düşmek” birleşği içinde yer alan sözcük bu olmalıdır. TS, *Kamus-ı Türkî* (Yavuzarslan 2010) gibi kaynaklardaki *güdük* “kuyruğu kesik hayvan; tüysüz; sakat, natamam” biçimi ise bir karışma sonucu ortaya çıkmış görünüyor.

güdük II “kuyruksuz, kuyruğu kesik”. Tietze’nin *güdük II* verisinin, *güdük I*’den farklı bir sözcük olup olmadığı açık değildir.

güdük III “kısa ceket, kolsuz yelek”. Tietze’nin bu madde başı da *DS*’deki *gücük IV* “sıkma denilen kadın ceket” ile aynı olmalıdır. Özellikle Tietze’nin verdiği anlam, sözcüğün I ve II’den ayrı bir sözcük olmadığını düşündürüyor.

kıçı, küçük, gücük, küt, güdük sözcükleri arasındaki karışmalar bu kadarla da sınırlı değil gibi görünüyor. Räsänen, sözlüğünde Osm. *küt* “sivri olmayan”, Osm. *güdük* “kuyruksuz”, Trkm. *kütek* “güdük”, Osm. *gücek* “kuyruksuz horoz” verilerini tek madde altında toplarken (312a), bir başka madde altında da Osm. *köçek, köşek, küçek* “genç hayvan (genellikle deve yavrusu); dansçı” verilerini toplamış (286b), buradan da 294a’da yer alan *köşek* “deve yavrusu, hayvan yavrusu” sözcüğüne gönderme yaparak Moğolca *gölige* “hayvan yavrusu, köpek yavrusu” ile bağlantı kurmuştur (1969). “Dansçı” anlamındaki sözcüğün buraya ait olmadığı açıktır. *köşek* “deve yavrusu” ise köken olarak *gücük* ile ilişkilendirilemeyecek apayrı bir sözcüktür. *ş/l* denkliği dikkate alındığında Moğolca *gölige* ve Macarca *kölyök* ile akrabalığı açık olan *köşek* sözcüğü için en yeni ve ayrıntılı değerlendirme *West Old Turkic*’te yer alır. Bu eserde *köşek*, kaynaklarda belirlenmemiş bir **kōš* kökünden getirilir (Róna-Tas, Berta 2011). Moğolcada bulunan *gücük* “köpek yavrusu” ise açıkça Türkçeden alınmıştır.

3. Sonuç

FBŞ’nin üç nüshasındaki paralel metinlerde, güzel bir rastlantıyla aynı bağlam içinde yer alan “küçük” ve “kuyruksuz” anlamındaki veriler, bu sözcüklerin ses ve anlam açısından tümüyle farklı olduğunun en açık örnekleridirler. *küt* ve *güdük* biçimlerinin de bunlardan ayrı değerlendirilmesi gerektiği açıktır ancak tarihsel kaynaklar şimdilik bu sözcüklerdeki karışmayı netleştirecek örnekler sunmuyorlar.

Kaynakça

- Canpolat, Mustafa (1965). *Behcetü'l-hada'ik fi mev izeti'l-hala'ik*. Ankara Üniversitesi, SBE, doktora tezi.
- Clauson, S. Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Clarendon Press.
- Derleme Sözlüğü: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas
- Doerfer, Gerhard (1967). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersische*, Band III, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Hazai, György ve Andreas Tietze (2006). *Ferec ba'd eş-şidde (Ein frühosmanisches Geschichtenbuch)*, 1. Band, Text. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Kavruk, Hasan, Süleyman Çaldak ve Kazım Yoldaş (2000). *El-Ferec Ba'de's-Şidde I*. Malatya (özel yayın).
- Kavruk, Hasan, Süleyman Çaldak ve Kazım Yoldaş 2004. *El-Ferec Ba'de's-Şidde II*. Malatya (özel yayın).
- Koç, Mustafa 1998. *El-Ferec Ba'de's-Şidde*. İstanbul Üniversitesi, SBE, doktora tezi.
- Räsänen, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*, Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae 17.
- Redhouse, Sir James W. (1978). *A Turkish and English Lexicon*, İstanbul: Çağrı.
- Róna-Tas, András, Árpád Berta (2011). *West Old Turkic I, Turcologica 84*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Tarama Sözlüğü, IV (1969). Ankara: TDK yay.
- Tietze, Andreas (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati II, F-J*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Topaloğlu, Ahmet (1978). *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi, İkinci Cilt (Sözlük)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- Toparlı, Recep, Hanifi Vural ve Recep Karaatlı (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK.
- Turan, Fikret (2001). *Bahşayış Lügati*, İstanbul: Bay yay.
- Yavuzarslan, Paşa (2010). *Kamus-ı Türkî, Şemseddin Sami*, Ankara: TDK yay.
- Yılmaz, Emine, Nurettin Demir ve Murat Küçük (2013). *Kıyas-ı Enbiya, Türk Dil Kurumu Nüshası, İnceleme, Metin, Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yılmaz, Emine (2014). *"Ferec ba'd eş-şidde, Behcetü'l hadâyık ve Kıyas-ı enbiya Temelinde Eski Anadolu Türkçesinin Sözcük Varlığına Katkıları, I"*, Eva Ag-

nes Csato Armağani, Turcology and Linguistics, Demir, Nurettin, Astrid Menz, Birsal Karakoç eds., Ankara: Hacettepe Üniversitesi yay. 69-479.